

MILLIY KULOLCHILIK MAKTABLARI VA QADRIYATLAR

Salahidinova Q.

SamISI Servis fakultiteti talabasi

Talibova A.Y.

Turizm kafedrasi dotsenti (v.b.):

<https://doi.org/10.5281/zenodo.19564066>

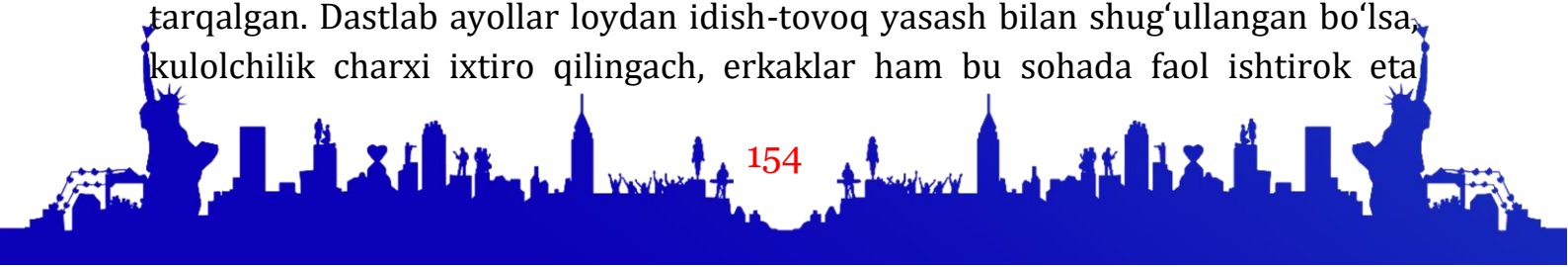
Annotatsiya: Maqolada O'zbekiston milliy kulolchilik san'atining qadimiy tarixi, neolit davridan hozirgacha bo'lgan rivojlanish jarayoni yoritilgan. Farg'ona (Rishton, G'urumsaroy), Buxoro-Samarqand (G'ijduvon, Urgut, Samarqand) va Xorazm kulolchilik maktablarining o'ziga xos xususiyatlari, an'anaviy sir va naqsh uslublari, yetakchi ustalari hamda XX asr va mustaqillik davridagi rivojlanish bosqichlari tahlil qilinadi. Maqola kulolchilikni nafaqat amaliy hunar, balki xalqning estetik qadriyatlari va madaniy merosining muhim qismi sifatida ko'rib chiqadi. Ilmiy-ommabop uslubdagi ushbu ish mutaxassislar va keng kitobxonlar uchun mo'ljallangan.

Kalit so'zlar: kulolchilik, milliy kulolchilik maktablari, Rishton kulolchiligi, G'ijduvon kulolchiligi, Xorazm kulolchiligi, O'zbekiston amaliy san'ati, an'anaviy hunarmandchilik, sopol idishlar, sir va naqsh, milliy qadriyatlar, kulolchilik ustalari, madaniy meros.

Annotation: The article highlights the ancient history of Uzbek national pottery art and its development process from the Neolithic period to the present day. It analyzes the distinctive features of the Fergana (Rishton, G'urumsaroy), Bukhara-Samarkand (Gijduvan, Urgut, Samarkand), and Khorezm pottery schools, their traditional glazing and ornamentation styles, leading masters, as well as the stages of development in the 20th century and the independence period. The article views pottery not only as a practical craft but also as an important part of the nation's aesthetic values and cultural heritage. Written in a scientific-popular style, this work is intended for specialists and a wide range of readers.

Keywords: pottery, national pottery schools, Rishton pottery, Gijduvan pottery, Khorezm pottery, Uzbek applied art, traditional handicrafts, ceramic vessels, glaze and ornament, national values, pottery masters, cultural heritage.

Qadim-qadimdan, neolit davridan boshlab insoniyat kulolchilik hunari bilan shug'ullanib keladi. Loydan turli buyumlar qo'lda yasali, quritilgach, olovda pishirilgan. Kulolchilik uchun kerakli hom ashyo – tuproq yer yuzining deyarli har yerida uchraydi. Shuning uchun bu hunar deyarli barcha xalqlarda keng tarqalgan. Dastlab ayollar loydan idish-tovoq yasash bilan shug'ullangan bo'lsa, kulolchilik charxi ixtiro qilingach, erkaklar ham bu sohada faol ishtirok eta

boshlagan. Loydan tayyorlangan idishlar maxsus o'choq va xumdonlarda pishirilgan. Kulolchilikning soddaroq usullari bugungi kunda ham Osiyoning tog'li hududlarida yashovchi ko'plab xalqlar orasida saqlanib qolgan. Arxeologik topilmalar neolit davriga oid qarorgohlarda idishlarning tagi uchli shaklda yasalgani haqida guvohlik beradi. Buning sababi o'sha paytda idishlarni yerga suqib qo'yish odati bo'lgan. Eneolit davrida, ayniqsa Sharq mamlakatlarida, jumladan Yunonistonda nafis sopol idishlar tayyorlash yo'lga qo'yilgan, sopoldan me'morchilikda ham foydalanish avj olgan. Keyinchalik sirlash usullari kashf etilgach, kulolchilik buyumlarining badiiy qiymati keskin oshgan. Loy qancha ko'p va yuqori haroratda pishirilsa, sopol idishlar shunchalik pishiq va qimmatli bo'ladi.

Kulolchilikning asosiy quroli – charx. Usta charxda idishga kerakli shakl beradi, keyin uni quritib, xumdonida pishiradi. Idish turlariga qarab xumdonlar ham katta yoki kichik bo'ladi. Sirlanadigan buyumlar yana bir bor pishiriladi. Kulollar odatda ma'lum bir turdagi idishlarga ixtisoslashgan: kosagar, ko'zagar, koshinpaz, tandirchi kabi nomlar bilan atalgan. O'rta Osiyoda, xususan Afrosiyob va boshqa hududlarda topilgan qazilmalar 9–12-asrlarda kulolchilikning ancha rivojlanganini ko'rsatadi. Mamlakatlarning hududlarga bo'linishi o'zaro aloqalarni susaytirgan bo'lsa-da, hunarmandchilik, ayniqsa kulolchilik rivojlanishda davom etgan. Turli viloyat va qishloqlarda kulolchilikning o'ziga xos uslublari shakllangan. Xalq ustalari oddiy idishlarni nafis bezaklar, naqshlar bilan bezab, yuqori did namoyish etganlar. Rossiyadan chinni mahsulotlarining kelishi bozorni biroz susaytirgan bo'lsa ham, arzon va amaliy sopol buyumlarga talab kuchli bo'lib qolgan. Me'morchilikda koshin va parchinlarning keng qo'llanilishi kulolchilikning uzluksiz taraqqiyotini taqozo etgan. O'zbek va tojik xalqlari yashaydigan hududlarda kulolchilik ayniqsa rivoj topgan. Samarqand, Kitob, Shahrisabz, G'ijduvon, Xorazm, Toshkent, Rishton, G'urumsaroy kabi markazlarda sopol idishlarni sirlab bezashning milliy uslublari vujudga kelgan. Bu yerlarda yaratilgan buyumlar pishiqligi, nafis siri va bejirim naqshlari bilan har doim e'tiborni tortgan.

Hozirgi O'zbekistonda badiiy kulolchilik buyumlarining shakli, bezak usullari va tayyorlanish texnologiyasiga ko'ra asosan uchta yirik maktab ajralib turadi: Farg'ona (asosiy markazlari – Rishton va G'urumsaroy), Buxoro-Samarqand (Samarqand, Urgut, G'ijduvon, Shahrisabz va boshqalar) hamda Xorazm (Madir, Kattabog' qishloqlari). Har bir maktab o'ziga xos ijodiy tamoyillar, ustalari va xususiyatlariga ega bo'lsa-da, umumiy milliy badiiy umumiylikni saqlab kelmoqda. Farg'ona maktabi (Rishton va G'urumsaroy) Rishton O'zbekistonning

eng mashhur kulolchilik markazi hisoblanadi. Bu yerda mahalliy qizil loydan foydalaniladi, maxsus “ishkor” sir (cho‘l o‘simligi kulidan tayyorlanadigan sir) qo‘llaniladi. Rishton sopollari turkuaz-ko‘k, yashil va jigarrang ranglarning sutrang fondagi uyg‘unligi, jarangdorligi bilan ajralib turadi. Usta M. Ismoilov, I. Komilov, U. Ashurov, Sh. Yusupov va boshqalar yaratgan laganlar, kosalar, katta xumlar shakli va bezaklari jihatidan rang-barang va nafisdir. G‘urumsaroy maktabi esa bezaklarning mahobatligi, oydinligi va soddaligi bilan mashhur. Usta M. Turopov an‘anaviy usullarni to‘liq saqlagan holda ishlagan, uning shogirdi V. Buvayev va boshqa izdoshlari bu yo‘nalishni davom ettirmoqda. Ular katta laganlarning hajmini optimallashtirish kabi yangi ijodiy yondashuvlarni ham sinab ko‘rmoqdalar.

Buxoro-Samarqand maktabi Bu maktab buyumlarining nafisligi va jarangdorligi, qo‘rg‘oshinli sir hamda sarg‘ish-yashil, jigarrang ranglarning qo‘llanilishi bilan ajralib turadi. “Afrosiyob sopoli” an‘analariga asoslanib, asosan o‘simliksimon naqshlar (islami, gul) ustunlik qiladi, handasiy elementlar va hayvon tasvirlari kam uchraydi. G‘ijduvon va Shahrisabz ustalari ko‘pincha mo‘yqalam bilan ishlasa, Urgut va Denovda o‘yma naqshlar ustun. Aka-uka Alisher va Abdulla Narzullayevlar G‘ijduvonda qadimiy an‘analarni saqlash va rivojlantirishda katta hissa qo‘shmoqdalar. Ularning asarlarida idish tagiga “dumi burgut”, “murg‘i safid”, “boyqush”, “guli tovu” kabi soddalashtirilgan hayvon shakllari joylashtiriladi – bu naqshlar gul tasvirlariga o‘xshab ketishi bilan diqqatni tortadi. Narzullayevlar ijodida an‘anaga hurmat bilan birga yangilik va erkinlik hissi yaqqol namoyon bo‘ladi. Bu maktab sopol xushtaklar va o‘yinchoqlar ishlab chiqarish bilan ham mashhur. H. Raximova an‘analarini uning farzandlari va shogirdi K. Boboyeva muvaffaqiyatli davom ettirmoqda.

Xorazm kulolchiligi o‘ziga xos ranglar va bezak uslubi bilan boshqa maktablardan farq qiladi. Milliy shakllar, handasiy va o‘simliksimon naqshlar uyg‘unlashgan. Usta R. Matchonov (Madir qishlog‘i) to‘q ranglarni, yorqin havo tusini afzal ko‘radi. Kattabog‘lik S. Otajonov esa oq angobdan ko‘proq foydalanadi. Bu maktabning buyumlari rang-barangligi va milliy ruh bilan ajralib turadi. XX asrda kulolchilik rivojida muhim bosqichlar bo‘lgan. 1932-yilda Toshkentda tajriba kulollik maktablari va qisqa muddatli kurslar ochilgan, Samarqandda ustaxonalar ishga tushirilgan. O‘zbekiston xalq rassomi Muhiddin Rahimov yoshlarni o‘qitish va hunarni tadqiq etishda katta rol o‘ynagan. Toshkentlik T. Miraliyev, Shahrisabzlik R. Egamberdiyev, A. Hazratqulov, G‘ijduvonlik Muhammad Siddiq va Usmon Umarov kabi ustalari yosh avlodga bilim bergan. 1990-yillardan boshlab milliy qadriyatlar va an‘anaviy hunarmandchilikka e‘tibor

kuchaygan. 1995-yilda o'tkazilgan birinchi Respublika yarmarkasi (BMTning 50 yilligiga bag'ishlangan) kulolchilik maktablari vakillarini birlashtirgan. Denovlik R. Zuhurov, G'urumsaroylik M. Turopov, Rishtonlik I. Komilov, G'ijduvonlik Narzullayev aka-ukalar, Urgutlik Namoz va No'mon Oblokulovlar, Xorazmlik R. Matchonov va boshqalar "Usta guvohnomasi" bilan taqdirlangan. Qo'qonning "Hunarmandlar festivali" esa kulollar uchun xalqaro maydon ochib, ko'plab sovrinlarga sazovor bo'lish imkonini bergan. Milliy kulolchilik nafaqat amaliy buyumlar yaratish, balki xalqning estetik didi, tabiatga yaqinligi, mehnatsevarligi va avlodlar o'rtasidagi uzviy bog'liqlikni aks ettiruvchi muhim qadriyatdir. Loyni charxda aylantirib, sir bilan jonlantirib, naqsh bilan bezash – bu shunchaki hunar emas, balki ming yillik madaniyatning davomi. Bugungi kunda yosh ustalarning izlanishlari, an'anani saqlash bilan birga zamonaviy talablarga moslashtirish harakatlari kulolchilikning kelajagini yanada yorqin qilmoqda.

Milliy qadriyatlarimizni yosh avlodga o'rgatish – har bir ustozning muqaddas vazifasidir. Kulolchilik maktablari orqali saqlanib qolayotgan bu boy meros O'zbekiston madaniyatining eng go'zal timsollaridan biri bo'lib qolaveradi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. B.Oripov. Tasviriy san'at asoslari. N., 1994 y.
2. E.Xoxlova. Badiiy keramika. M., 1978 y.
3. E.Sayko. Keramika ishlab chiqarish texnikasi va texnologiyasining tarixiy taraqqiyoti. M., 1982 y.
4. B.Oripov. Jahon san'ati tarixi. 3 qismli. N., 2004-2007 y.
5. B.Oripov. San'at tarixidan qisqacha izohli lug'at. N., 2004 y.
6. Y.Qosimov Qadimgi Farg'ona sirlari. N., 1992 y.
7. Махмуд Қошғарий. Девону луғотит турк.
8. Кадирова, С. М. (2021). Искусство комедии в литературе джадидов. Восточно-европейский научный журнал, (6-2 (70)), 4-7.
9. Кадырова, С. М. (2018). Становление узбекского театра европейского образца. Проблемы современной науки и образования, (13 (133)), 102-106.
13. 10. Boltaboyeva, U. (2025). SAHNA NUTQI TEXNIKASI: OVOZ, NAFAS VA DIKSIYA UYG 'UNLIGI. Oriental Art and Culture, 6(4), 261-268.

